

رشدآموزش پیش‌دبستانی
دوره پنجم، شماره ۲
زمستان ۱۳۹۲

**کلیدواژه‌ها: کودک،
بازی، طبیعت، آموزش و
حقوق**

در دیدگاه مکتب
توحیدی و در تفکر
حکمت‌محور حاکم
بر نظام‌های گوناگون
حکومتی و اجتماعی
اسلام افراد منتسب
به هر یک از گونه‌های
زیستی (به‌ظاهر مستقل)
در نظام طبیعت نسبت
به بقیه مجموعه‌ها و افراد
درون نظام‌های جمعی
مربوط به آن‌ها از حقوقی
خاص و لازم‌الاجرا برخوردارند
و هر یک از این نظام‌ها و افراد
تشکیل دهنده آن‌ها نیز نسبت به انجام
تکالیفی نظام‌مند و قاعده‌محور در قبال
سایر نظام‌های پیرامونی و مرتبط و حفاظت از
حقوق و منافع افراد آن نظام‌ها مسئول هستند.

در رساله حقوق امام سجاد (ع)، حقوق کودکان در
نظامی دقیق و مرتبه‌مند آمده است. نکته بسیار حائز اهمیت در
لزوم توجه شایسته اندیشمندان و برنامه‌ریزان در امر آموزش و پرورش جامعه
اسلامی - ایرانی به این نظام حقوقی تعریف شده توسط امام (ع) آن است که
کوتاه‌ترین راه به مقصد در جهت رشد فکری و جسمی کودک پیمایش این فرایند
نظام‌مند است و توجه عمیق و دقیق به این مجموعه حقوق و ادای مجموع آن‌ها
را ضروری دانسته‌اند.

حقوق کودک در رساله امام سجاد (ع)

دیدگاه

فرمایش امام سجاد (ع) در تعریف حقوق کودک

فرمایش امام (ع) درباره مجموعه چپستی موضوع و گوناگونی حقوق کودک
در حدیثی مختصر و مشتمل بر ده بخش گنجانیده شده است که هر یک از انواع
حقوق کودک تنها با ذکر اصطلاحی معرفی شده است. برای حفظ امانت، متن
عربی حدیث^۱ را می‌آوریم و تنها با هدف ترجمه لغات به زبان ساده‌تر و روشن‌تر
برای فهم خود و مخاطبان هر یک از بخش‌ها را به اختصار شرح می‌دهیم.

● مهرورزی به کودک

انسان در تمام زندگی خود و به‌ویژه در دوران خردسالی نیازمند محبت و

مرضیه علی آبادی
محمدعلی آبادی
محمدکاظم سیفیان

مربوطه سرچشمه می‌گیرد. بدیهی است که کودک نیز در طول انجام دادن وظایف و حتی رفتارهای عادی خود مرتکب خطا شود. البته، موضوع لزوم بخشش خطای خطاکار امری طبیعی و حقی مسلم است. حتی باید توجه داشت کودکان که گام‌های نخست خود را در این مسیر پیچ‌درپیچ و پرابهام برمی‌دارند، دربر خورند از این حق (حق بخشودگی از خطا) سهم بیشتری داشته باشند.

● پوشانیدن خطاهای خطاکاران از چشم دیگران

اصل پنجم در مجموعه حقوقی کودکان در اسلام پوشانیدن خطاهای خطاکاران از چشم دیگران (اعم از کودکان هم‌سن و سال و بزرگسالان مرتبط با او) است. آشکارسازی خطا، بزرگ‌نمایی خطا و حتی یادآوری آن در اخلاق اسلامی امری ناپسند شمرده می‌شود و به شدت از انجام دادن آن نهی شده است. زیرا مطابق با دیدگاه آموزگاران الهی، به رخ کشیدن خطای کودک یا فاش کردن آن در مقابل دیگران، سرزنش کودک به واسطه ارتکاب عملی خطا و تکرار هر یک از آن‌ها سبب می‌شود تا کودک گناه کار (و حتی بزرگسالان خطاکننده) در انجام دادن مجدد خطا و اشتباه غیر عمدی (یا حتی عمدی) خود بی‌پروا شوند و هر بار آتش لجاجت و اصرار ایشان بر انجام آن شعله‌ورتر گردد.

● همه برای یکی، یکی برای همه («رفاقت»)

شاید بتوان گفت دوستی همان رفاقت است؛ به شرط آنکه معنای درست و عمیق دوستی را بدانیم^۵. رفیق بودن با کودک اصل ششم در رعایت حقوق الهی کودک است و آن حقی است واجب که ادای تمام و کامل آن بر عهده مربیان و آموزش‌گران کودک است. چنانچه خواهیم شرح روشن‌تری بر

مهرورزی است. همان‌گونه که اساس دین الهی نیز «محبت و مهرورزی» معرفی شده است^۲. بنابراین، نخستین و «مهم‌ترین حق کودک آن است که دوست داشته شود و بتواند دوست بدارد». باید هر برخوردی با او (اعم از برخوردهای آموزشی یا تنبیهی) بر پایه محبت و مهرورزی مبتنی باشد و هندسه هر رفتار و کم و کیف آن بر این اساس (یعنی مهرورزی و محبت متقابل) تعریف شود. به قول معروف، بایستی عنوان کلی و مشترک همهٔ درس «زمزمهٔ محبت» باشد. نظام آموزشی و فضای کلاس‌ها و محتوای درس بایستی به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی و طراحی شوند که اجرای این امر مهم به سادگی و در روندی طبیعی امکان‌پذیر باشد.

● اعتماددوری و جلب اعتماد متقابل

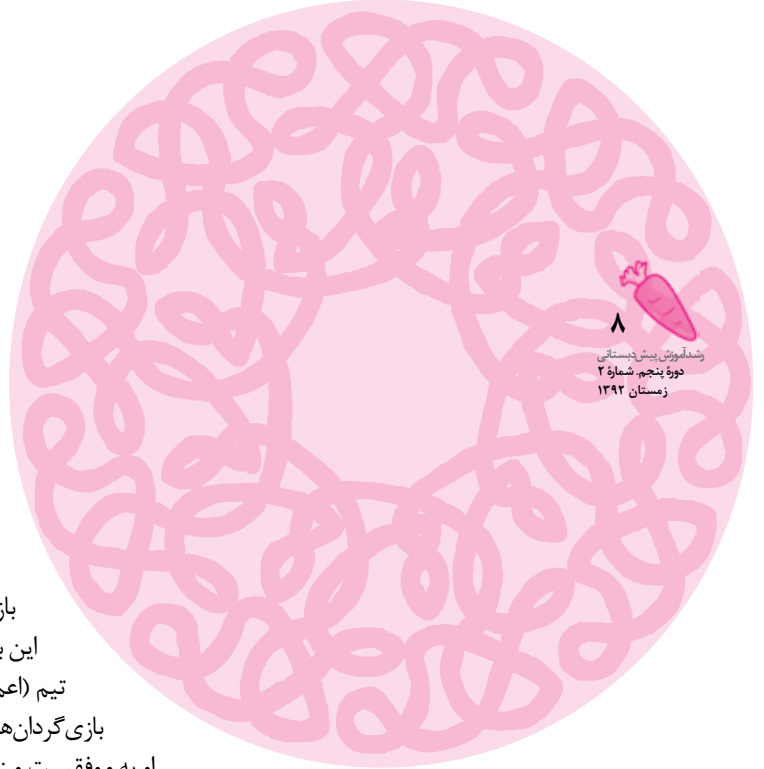
بدیهی است که اساس هر ارتباط متقابلی باید بر مبنای اعتماد دوطرف باشد؛ رابطهٔ تعلیم و تعلم نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست. به عبارت روشن‌تر، در برقراری موفق و نتیجه‌بخش رابطهٔ آموزش دهنده و آموزش گیرنده وجود اعتماد متقابل به یکدیگر (در بسیاری از موارد چون صداقت، دوستی و خیرخواهی، دانایی و دانایی‌پذیری، پاکی و امانت‌داری و غیره) ضروری و گریزناپذیر است. بدیهی است نهال این درخت تناور بایستی در فصل کودکی در زمین اندیشهٔ کودک غرس شود و رشد یابد. در فضای ارتباطی میان کودک و مربی و جزء و کل ساختار روابط موجود در میان این دو حاکم اصلی باید اعتماددوری باشد. هم آموزگار و مربی باید در محتوای علمی مجموعهٔ گفتار و رفتار، به‌گونه‌ای عمل کنند که اعتماد کودک را در موارد ذکرشده به خود جلب نمایند و هم صورت عینی و ظاهر این رابطه باید به‌گونه‌ای باشد که کودک با تمام وجود حس کند که مورد اعتماد مربیان و آموزگاران خویش است. بدیهی است این موضوع در رشد حس درست‌کاری، امانت‌داری و مسئولیت‌پذیری کودکان نقش مهمی دارد. جلب اعتماد و مسئولیت‌پذیری کودک تا آنجا مورد توجه پیشوایان الهی و آموزگاران ملوکوتی است که خاتم ایشان کودکان را طی هفت سال نخست زندگی‌شان، آقا و بزرگ خانواده می‌شمارند^۳. طرح بعضی رفتارهای تقابل‌گرا و انجام دادن برخی تعاملات مجازی میان شاگردان و نیز کودک و مربی در قالب بعضی بازی‌ها و درس‌ها می‌تواند فضایی مناسب را برای اجرای این حق مسلم کودک فراهم آورد.

● تعلیم دانش و مهارت

نکتهٔ حائز اهمیت در این نظام حقوقی پیشنهادی از سوی اسلام برای کودک این است که جایگاه امر بسیار مهم تعلیم دانش‌ها و مهارت‌ها در زندگی اسلامی در مرتبهٔ سوم (یعنی بعد از مهرورزی و اعتماددوری) است. این جایگاه لزوم توجه هر چه بیشتر مسئولان امر آموزش و پرورش و طراحان فضاهای مربوطه را در تعریف نظام و فضای آموزشی، و محتوای کمی و کیفی درس و فضاهای کالبدی مربوطه به ایشان گوشزد می‌کند.

● بخشش خطاها

با توجه به ناکافی بودن دانش هر فرد انسان در هر مقطع و مرتبهٔ علمی و با توجه به گسترش مرزها و نو شدن لحظه‌به‌لحظهٔ انواع و صورت‌های دانش، احتمال بسیار بالای وقوع خطا در عالم تجربیات تازه به تازهٔ آدمی در عالم طبیعت وجود دارد که در اکثر موارد از نبود دانش و تجربهٔ لازم یا درک و شناخت ناصحیح شخص عامل از مسئله

این معنی (یعنی رفاقت و دوستی؛ یا همان همه برای یکی، یکی برای همه) ارائه دهیم، شاید مناسب‌ترین نمونه، بیان شرح ساختاری بازی فوتبال باشد. در بازی فوتبال، بازیکن مهاجم عمیقاً بر این باور است که همه اعضای تیم (اعم از مدافعان، بازی‌سازها، بازی‌گردان‌ها و بازیکن‌ها) برای رسیدن او به موفقیت و زدن گل پیروزی و ثبت آن در کارنامه موفقیت‌هایش تلاش می‌کنند و حتی همه موفقیت او را موفقیت خود می‌دانند، و در این راه از هیچ تلاش و کوششی فروگذار نخواهند بود. معنی واژه «رفق» همین است: من هستم و تلاش می‌کنم و اینکه علت وجودی زندگی و نتیجه تلاش‌ها و رفتارهای من آن است که تو باشی و با سلامت و موفقیت به سعادت نهایی خود برسی^۶. کودک، مطابق این تعریف، باید همواره خود را در جایگاه آن بازیکن مهاجم در تیم بداند. مثال‌های فراوان دیگری در این زمینه وجود دارد؛ چون تلاش و تعامل همه اعضای دخیل در قوه یا دستگاه سخنوری آدمی است که برای رسیدن پیام موردنظر او به دیگران در اختیار نتایج همه تلاش‌های خود در اختیار نفس شخص گوینده قرار می‌دهند، و همه این کارها را وظیفه خود می‌دانند. اساس این معنی همان حقیقت وحدت حقیقی انسان‌هاست که در شعر جاویدان شیخ سعدی شیرازی آمده است:

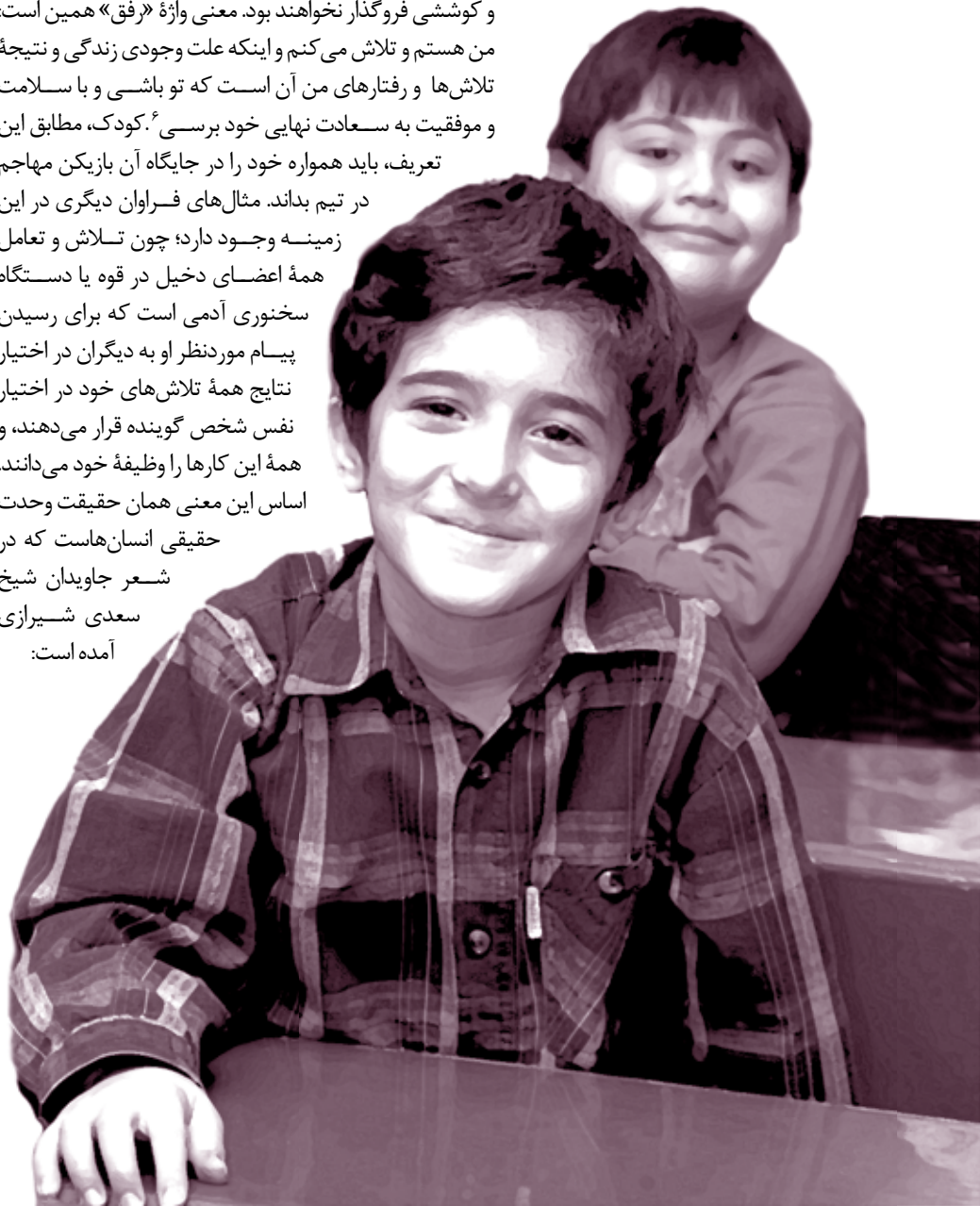
«بنی آدم اعضای یک پیکرند
که در آفرینش ز یک گوهرند»
بدیهی است همه سعی و هنر معمار و طراح در این موضوع، آماده‌سازی فضایی دوستانه و راحت و فاقد تزیینات اضافی و تصنع است.
معمار موفق نیز در طرح فضایی مناسب برای رفتاری این‌چنینی در میان کودکان و مربیان می‌کوشد تا با طرح زوایای باز و خوانا و قابل دسترسی به جای زوایای پرابهام و بسته و منتهی به راه‌های یک‌طرفه، و نیز قراردادن نیمکت‌های متقابل در آن زوایا، راه‌های دوطرفه، طرح حلقه‌وار چینش صندلی‌ها در کلاس‌ها و دیگر فضاهای آموزشی به برقراری هر چه بهتر روابط در فضای دوستانه کمک کند.

● معاونت (بازی رسانیدن به کودک در تهیه ملزومات کارها و فعالیت‌هایش)

این معنی کمی با مفهوم رفاقت تفاوت دارد. هر کاری برای رسیدن به موفقیت نیازمند فراهم بودن الزامات، فرصت، موقعیت و وسایلی است که بدون فراهم بودن آن‌ها انجام دادن آن کار ممکن نیست؛ «معونه» عنوان این شرط است. با این وصف و با توجه به ناتوانی‌های متعدد کودک برای فراهم آوردن شرایط و لوازم مناسب و ضروری کارها و رفع نیازمندی‌های خود، بر مربیان کودک واجب است تا همه آنچه را که کودک برای موفقیت برای انجام دادن کارها و وظایف خود احتیاج دارد (و البته کاملاً دوستانه و بدون تحقیر و منت) فراهم آورند.

● محو و یا پنهان داشتن آثار ناقص برجای‌مانده از خطاکاری‌های کودک

در شرح حقوق شماره چهار و پنج از بخشش خطاها و پوشانیدن آن‌ها از چشم دیگران سخن گفتیم. در این مرحله، سخن

دفتر تبلیغات، قم، ۱۳۶۶.

۵. شاید بیان خاطره‌ای که از دکتر علی‌آبادی در مواجهه با یک فروشنده استرالیایی به جا مانده است، بتواند ما را در تعریف معنای دقیق دوستی یا همان رفاقت یاری رساند. ایشان می‌گویند: «هرگز از یادم نمی‌رود؛ روزی در شهر سیدنی به مغازه‌ای به قصد خرید وارد شدم و چنان‌که عادت ما ایرانیان است، سعی کردم برای پایین آوردن قیمت کالای مدنظرم چانه بزنم و برای موفقیت در این کار از گفتن جملات و کلمات دلنشین و خوشایند نیز کمک بگیرم. لذا رو به فروشنده کردم و گفتم: «ارزان‌تر بده، ما با هم دوست هستیم.» ناگهان فروشنده برآشفتم و در مخالفت با بی‌اساس بودن ادعای من در دوستی، با حالتی تند و با صدایی بلند گفت: «نه، ما با هم هرگز دوست نبوده‌ایم. دوست من کسی است که کمر خود را برای بردن بار من بشکند.» و من دیدم که راست می‌گوید؛ اگر معنای دوستی این باشد، ما هرگز با هم دوست نیستیم.»

۶. رفیق در فرهنگ ابجدی به معنای کمک‌کننده، سودرساننده و تکیه‌گاه آمده است (فرهنگ عربی - فارسی ابجدی، ص ۴۳۸). در فرهنگ‌التحقیق فی کلمات القرآن کریم نیز این واژه به معنی سازگاری و پشتیبانی از کسی برای رسانیدن او به سود تعریف شده است. (فرهنگ عربی التحقیق فی کلمات القرآن کریم، ج ۴، ص ۱۸۷).

پی‌نوشت‌ها

۱. امام سجاد (ع) در شرح حقوق خردسالان می‌فرماید: «حق خردسال این است که بر او رحمت آری (و مهرورزی)؛ اطمینان او را به خود جلب کنی: در تربیت (فکری) و تعلیمش بکوشی؛ از خطایش بگذری و بر آن پرده‌پوشی کنی؛ با او بسازی؛ کمکش کنی؛ جرم‌ها و آثار خطاهای کودکانه‌اش را (از دید او و دیگران) بپوشانی که این خود سبب بازگشت او از خطا و اصلاح حال اوست؛ باید با کودک مدارا کرد و با او (در جدالی دو طرفه) در نیفتاد که این روش (البته) برای رشد و هدایت او مناسب‌تر و کوتاه‌تر است» (رساله حقوق امام سجاد، ۵۲۷: ۱۳۸۵)

۲. اشاره به فرمایش امام علی (ع): «... مَا الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ...» (حقیقت) دین چیزی نیست مگر محبت. نقل در مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۲۷، ص ۹۴، حاج نایب، تهران، بی‌تا.

۳. اشاره به فرمایش رسول گرامی اسلام: «الولد سید سبع سنین و عبد سبع سنین و وزیر سبع سنین، ...» فرزند در هفت سال کودکی، مولا و سرور است (نسبت به پدر و مادر، چون خواسته‌های او را باید انجام دهند) و هفت سال مانند بنده است (که در فرا گرفتن علم و دانش و آداب معاشرت به راهنمایی و تعلیمات پدر نیازمند است و در صورت نافرمانی تأدیب لازم خواهد بود) و هفت سال وزیر و کمک و پشتیبان است (یعنی پدر او را در فکر و تدبیر و کوشش در امور زندگی دخالت دهد و کمک خود گیرد). نقل در آشتیانی، میرزا احمد، طرائف الحکم یا اندرزهای ممتاز، ترجمه، ج ۲، ص ۱۱۸، کتابخانه صدوق، تهران، ۱۳۶۲.

۴. اشاره به فرمایش امام صادق (ع): «وَالْإِفْرَاطُ فِي الْمَلَامَةِ يُسَبُّ نِيرَانَ اللَّجَاجَةِ» زیاده‌روی در نکوهش آتش لجاجت را سخت نماید. نقل در مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۷۴، ص: ۲۱۴، حاج‌نایب، تهران، بی‌تا. همچنین علی (ع): «ایاک ان تکرر العتب فان ذلک یغری بالذنب و یهون بالعتب» از توبیخ مکرر پرهیز کن، چه آنکه تکرار سرزنش گناهکار را در اعمال ناپسندش جری و جسور می‌کند، به‌علاوه اصل ملامت را نیز پست و بی‌اثر می‌سازد. نقل در تمیمی آمدی، عبدالحمید، تصنیف غرر الحکم و دررالحمک، ص ۲۷۸.

از «محو یا پنهان داشتن آثار برجای‌مانده از خطاکاری‌های کودک» از مقابل دیدگان خود او و دیگران است که جهت حفظ روحیه و امیدواری کودک برای فراموش کردن شکست‌ها، امیدواری به آینده و انجام دادن کارهای درست بسیار مؤثر است. امام سجاد (ع) ادای این مجموعه حقوق را به‌منظور فراهم کردن فضای لازم برای بازگشت کودک از خطاکاری ضروری می‌داند.

● مدارا نمودن (به معنی اداره کردن مجموعه فعالیت‌های کودک)

ریشه این واژه از «دور» است و مدارا کردن با کودک همان مراقبت از راه دور، اشراف داشتن بر همه کارهای او و برخورد غیرمستقیم به‌جای برخوردی مستقیم و صدور فرمان‌های بعضاً تند و ناخوشایند است. مسلمان‌نفس انسانی با این نوع برخورد بهتر و راحت‌تر کنار می‌آید. البته کودک نباید حس کند که کسی او را زیر نظر گرفته است.

روشن است که معمار، طراح و پدیدآورنده فضای مناسب برای چنین رفتاری نیز می‌کوشد تا با طراحی خوانا و به‌اصطلاح شفاف مجموعه فضاهای باز، نیمه‌بسته و بسته آموزشگاه نسبت به یکدیگر و نیز طراحی مناسب اتاق یا مجموعه‌های غیرمستقیم دیگر در مرکز یا قسمت‌های راهبردی (استراتژیک) مجموعه (و البته با حفظ اصل لطافت و شفافیت) کار نظارت مدیران و نظم‌دهندگان را در «مدارا کردن» (یا همان: مدیریت غیرمستقیم) مجموعه رفتارهای کودکان آسان سازد.

● ترک جدل با کودک

بنا به دیدگاه امام (ع)، نتیجه ادای چنین حقی تحریک نکردن اعصاب و روان کودک، بازگرداندن آرامش به او برای بازگشت از خطا و اقدام به کار صحیح است.

در فضای ارتباطی
میان کودک و مربی
و جزء و کل ساختار
روابط موجود
در میان این دو،
حاکم اصلی باید
اعتماددورزی باشد